

Rousseau-kép a 19. századi neveléstörténeti tankönyvekben

Rousseau-t illetően mind életében, mind megítélésében nagyon sok szélsőség figyelhető meg. Kívívta magának azt a „rangot”, hogy egy neveléstörténeti könyvben az ő nevelési rendszerével kapcsolatos véleménynyilvánítás egyben a nevelés egészéről vallott értékek megfogalmazására adjon lehetőséget. (1)

A 19. század második felére a pedagógia egyetemi tudománnyá válása, valamint – a modern közoktatási rendszerek kiépülése révén – a tanítóképzés fejlődése nélkülözhetetlenné tette a pedagógusképzésben szükségesnek vélt tudásanyag meghatározását, s ezzel egyidejűleg annak a képzésben használható formába öntését, vagyis a pedagógiai tan- és kézikönyvek létrejöttét. A nevelés múltjának története fontos, általában alapozó szerepet tölt(ött) be a pedagógiai tudományágak sorában.

Nyugat-Európában már a 18. század végétől kezdve egyre több neveléstörténeti monográfiát adtak ki, Magyarországon azonban csak a dualizmus korában jelentek meg az első tankönyvek. Ezek közül a legteljesebb, és éppen ezért talán a legfontosabb is *Lubrich Ágost* „A nevelés történelme” című könyve. Neveléstörténet-írásunk máig egyik legjelentősebb alkotása ez, melyhez hasonlóan nagyszabású munka legközelebb csak *Fináczy Ernő* tollából került ki.

Ezt figyelembe véve a magyar neveléstörténet-írás 1948-ig tartó szakaszát két periódusra osztottam: az első neveléstörténeti kézikönyvek megjelenésétől Fináczy művéig, valamint a Fináczytól a második világháborút követő, részben kényszerből ideologikussá váló neveléstörténet-írás kezdetéig tartó időszakra. Fináczyt azért látszik célszerűnek egyfajta választóvonalként felfogni, mert nem csupán összegzője volt a legjobb magyar neveléstörténeti hagyományoknak, de egyúttal széles nemzetközi kitekintéssel és saját forrásközléseken alapuló kutatásokkal olyan művet hozott létre, amely kikerülhetetlen

lett a korszak neveléstörténettel foglalkozó kutatói, oktatói számára.

Ebben a dolgozatban az első szakaszba eső, a dualizmus időszakában megjelent neveléstörténeti tankönyvek Rousseau-képet mutatom be. Ez a tanulmány remélhetőleg egy sorozatba fog illeszkedni: a magyar neveléstörténet-írás historiográfiájának vizsgálata közben tervezzük egyrészt a hazai Rousseau-recepció feltárásának folytatását, másrészt más személyek hasonló elemzését is.

A szerzőkről és a könyvekről

A kutatás során *Dölle Ödön* (*Dölle*, 1871), *Erdődi János* (*Erdődi*, 1900), *Kiss Áron* (*Kiss*, 1872), *Lubrich Ágost* (*Lubrich*, 1876) és *Molnár László* (*Molnár*, 1884) munkáit használtam fel.

A szerzőkről, Lubrich és Kiss Áron kivételével kevés adat lelhető fel, ezért a rendelkezésre álló ismeretek alapján röviden, névsorrendben mutatom be őket.

Dölle Ödön (1845?–1873) a királyi katolikus tanítóképezde igazgatója volt Kassán. Előtte Pesten és Szatmáron tanított. Az 1872–73-as kolerajárvány idején halt meg. Legfontosabb művei: „Elméleti és gyakorlati német nyelvtan”, Pest, 1869; „A magyar szent korona országainak földrajza”, Pest, 1869; „A nevelészet története”, Pest, 1871; „A gyakorló iskola. Rendszeres kalauz a népiskola tantárgyainak kezelésére”, Budapest, 1873.

Erdődi János (1844–1904) a királyi katolikus tanítóképezde igazgatója volt Kassán. Előtte Sárospatakon tanítóskodott, majd 1870-ben a kassai tanítóképző gya-

korlóiskolájának lett a vezetője. 1871-ben helyettesíti Dölle Ödönt, 1876-tól a képezde igazgatója. Legfontosabb művei: ‚A nyelvoktatás módszertana’, Budapest, 1880; ‚Neveléstan’ (I. Embertan, II. Neveléstan, III: Neveléstörténet), Kassa, 1881, 2. kiadás Budapest 1900–01; ‚A történettudományi tárgyak módszertana’, Budapest, 1882; ‚Természetrész és természettan módszertana’, Budapest, 1882.

Kiss Áron (1845–1908) 1870-től volt a nagykőrösi református tanítóképző igazgatója. Emellett volt a sárospataki tanítóképezde tanára és a Paedagogium tanára, és a polgári iskolai tanítóképző igazgatója is. Legfontosabb művei: ‚A neveléstörténet kézikönyve, különös tekintettel Magyarországra’, Pest, 1872; ‚Nevelés és oktatástan’ (Öreg Jánossal), Budapest, 1875; ‚Magyar gyermekjáték-gyűjtemény’ Budapest, 1891.

Lubrich Ágost (1825–1900) 1870-től a pesti egyetem pedagógiaprofesszora. A szegedi tanítóképző intézetben tanított, majd elbocsátása után középiskolai tanárként dolgozott. Katolikus pedagógiai rendszere szemben állt a herbartianus pedagógiával. Legfontosabb művei: ‚Neveléstudomány I–IV’. Pozsony, 1868; ‚A nevelés történelme I–III’, Budapest, 1874. 1876.; ‚Társadalomtudomány’ Budapest, 1883.

Molnár László (1833–1902) a királyi katolikus tanítóképezde igazgatója Budapesten. Előtte Tolna megyében és Pesten néptanítóskodott. 1864-től a képezde tanára, 1871-től pedig igazgatója is. Legfontosabb művei: ‚A nevelés történelme’, Budapest 1876; ‚A nevelés tankönyve’ (I. Embertan, II. Neveléstan), Budapest, 1878–79; ‚A tanítás tankönyve’ (I. Általános tanítástan, II. Részletes tanítástan. Anyanyelvtanítás, III. Számtanítás, IV. Reáliák és szépügyességek tanítása), Budapest, 1881–1886.

Mindenképpen meg kell jegyezni, hogy a fiatalon elhunyt Dölle Ödön kivételével mindnyájan írtak olyan könyveket, amelyek a pedagógiai tudományoknak az oktatásban használt teljes körét lefedték. A neveléstan/neveléstudomány és a neveléstörténet című könyvek, mint azt sokszor

az alcímeik is mutatják, elsősorban a hallgatók igényeit voltak hivatva kielégíteni. Ez felveti, hogy a feldolgozott könyvek mennyire terjedtek el. Erről pontos ismeretekkel egyelőre nem rendelkezünk, ugyanakkor két tendencia látszik kirajzolódní. Egyrészt a fenti munkák közül Kiss Áronéit például bizonyosan szélesebb körben is használták, de a többiek felhasználására is vannak utalások. Ugyanakkor nem szabad elhanyagolni a képző intézetek saját tanárainak tevékenységét sem. *Bárány Ignác* például saját neveléstörténetet tanított, amit később a csurgói képzőben kézirat formában tankönyvként is használtak.

Rousseau János Jakab élete és jelleme (2)

A szerzők Rousseau munkásságát a realizmus témakörében tárgyalják. Molnár László például a ‚Rousseau János Jakab, a realizmus szélsőségei Franciaországban’ címet adta ennek a résznek. A realizmus mint szélsőség jelenik meg, amely válasz egy másik szélsőséges irányzatra, a pietizmusra. Ennek vallásos ihletettséggel szemben az maga a deizmus, melynek országonként eltérő megjelenési formái vannak. Angliában a kereszténység eltörlésére szervezkedő szabaddóművesek, Franciaországban többek között *Voltaire*, *Diderot*, vagy *Holbach* – „kinél a realizmus materialismussá fajult” (*Molnár*, 1884, 69.) – tartoztak ebbe a körbe. Németországban *Basedow*, *Trapp* és *Campe* képviselte ezeket az eszméket, tehát Rousseau-ra az sem vet jó fényt, hogy Erdődi a Philantropinismus [sic!] körébe sorolva, a philantropisták sorában tárgyalja őt.

Kiss Áron úgy zárja teljessé a deizmus körét, hogy megemlíti: *Daniel Defoe* a ‚Robinson Crusoe’-t – amelyről tudjuk, hogy az Emil számára Rousseau által engedélyezett egyetlen olvasmány volt – deista szellemben írta meg. A szerzőknek a realizmust elítélő véleménye előre sejteti, hogy Rousseau életét és munkásságát sem ítélik meg pozitívan.

Rousseau életének eseményei

A világrajövetel időpontjával kapcsolatban az öt szerző közül egyedül Erdődi képvisel külön álláspontot, szerinte 1712. július 28-án jött világra Rousseau, a többiek a helyes, egy hónappal korábbi időpontot adják meg. Valószínűleg egyszerű elírásról, sajtóhibáról, esetleg figyelmetlen adatátvételtől van szó.

A születés körülményeiről szólva mindnyájan fontos szerepet tulajdonítanak Rousseau életében anyja szüléskori halálának. „... ez reá nézve annyival nagyobb szerencsétlenség volt, mert atyjának sem akarata, sem tehetsége nem volt ahhoz, hogy fiának jó nevelést adhasson.” (Kiss, 1872, 101.), „sőt ellenkezőleg korai regényolvasás által fia képelmét túlzottan fokozta és ferde irányba terelte”. (Erdődi, 1900, 53.) Lubrich más képet fest az apáról: „Atyja, tisztességes óras, szenvedélyes gyöngédséggel nevelé őt, olvasni, írni tanítá”. (Lubrich, 1876, 10.)

Az életrajzból általában a negatív vonásokat emelik ki a szerzők: „Rousseau fiatalsága nagyon hányatott volt tele sötét foltokkal (...) hányták ide-oda az élet hullámai.” (Kiss, 1872, 101.) „Volt ő ügyvédgyakornok, rézmet-sző-tanuló, adószedő, tolvaj, papnövendék, zenész és hangjegymásoló”. (3) (Molnár, 1884, 68.) Megemlíti, hogy protestánsnak született, majd Franciaországból elmenekülvén katolikus vallásra tért, majd újra visszatért a protestáns vallásra. Warens asszonyhoz fűződő kapcsolatáról írva, Lubrich kivételével, annyit mondanak, hogy az fiával fogadta. Lubrich megemlíti, hogy ő tartotta el, s később a szeretője is lett.

Szintén elítélően nyilatkoznak Rousseau házasságáról, bár felesége megítélését illetően nincs egyetértés közöttük.

Molnár László egyszerűen nőcselédnek nevezi, Erdődi szerint mosónő volt, Lubrich pedig így ír: „1745-ben a majdnem együgyű Lewasseur Teréz pinczérnővel, egy orleansi pénzügyi tisztviselő leányával, szerelmi viszonyt kötött, megmondván neki, hogy soha nem hagyja el, de el sem veszi. (...) E viszonyból öt gyermek született, és Rousseau mind a lelelczházba adatta őket, még pedig az elsőnek kivételével minden jegy nélkül”. (Lubrich, 1876, 11.) Ez utóbbi kitélt Molnár és Erdődi szinte szó szerint megismételte.

Kiss Áron hozzát teszi, hogy: „Rousseau jötevői iránt maga is mindig és mindenütt hálátlan.” (Kiss, 1872, 105.) Lubrich szerint Rousseau „gyakran mint bolond és gonosz viseli magát” (Lubrich, 1876) Molnár pedig így zárja értékelését: „Hiányoztak nála a leghatalmasabb nevelési eszközök: a nevelői ügyesség és saját példás erkölcs élete.” (Molnár, 1884, 71.)

Rousseau élete „fekete foltjainak” kiemelésével ezek a szerzők egyben hitet

is tesznek meggyőződésükről, hogy aki nem él példás életet, az nem alkothat jó nevelési rendszert. Rousseau nem túl szeplőtlen, viharos élete így önmagában is igazolja a pedagógiai gondolatait bíráló véleményeket.

Ezt a negatív gondolatmenetet jól ábrázolja a Lubrich által egyetértően citált alábbi vélemény: „Aki Rousseau kicsapongó életét ismeri, s azt, hogy ágyasával nemzett öt gyermekét lelelczházba adta, az, mondja Palmer, csudálatosnak fogja tartani, hogy ily egyén legyen a nevelés vezére. Ő, folytatja tovább, embergyűlölő volt, s csak a fennálló társadalom elleni embergyűlölete vitte őt Emiljének megírására.” (Lubrich, 1876, 33.) (4)

Megtámadja azon tudományokat, melyeket ő is művelt vala, szédülta azon evangéliom tanait, melynek fönségességét magasztala, lelkesülve ecsetelte azon erényeket, melyeket olvasói lelkéből kitepe. Ő az emberiesség tanítójául lépett föl, hogy megcsalja, nyilvános szószólójául, hogy félrevezesse, a század jósául, hogy azt végképp rongtosa.

Emil, vagy a nevelésről

Az „Emil...” tartalmát Lubrich írja le a leghosszabban, idézeteken keresztül ismertetve egy-egy részt. A fejezetek végén rövid megjegyzéseket tesz hozzá az idézetekhez, egyetértően citálva *Raumer* (5) Rousseau-t bíráló megjegyzéseit. A tárgyilagos tartalmi ismertetés után elsősorban az értékelő, értelmező megjegyzések között találhatunk Rousseau-t bíráló kijelentéseket.

Bár összességében meglehetősen negatív képet festenek róla, mindnyájan elismerik, hogy Rousseau-nak vannak kövételre méltó elvei is. Erdődi például így fogalmaz: „Érdemül be kell tudnunk: 1. hogy a nevelés természetszerűségét, általános emberképzést, a növendék egyéniségének tekintetbe vételét hangsúlyozta; 2. hogy a testi ápolást helyes alapokra kívánja helyezni; 3. hogy a tanítás szemléltetőségét, alaposságát, érdekességét és minden erőszakoskodás kerülését kiemelte; hogy a nevelésnek a gyermek születésétől annak nagykorúságáig való tartását hangsúlyozta.” (*Erdődi*, 1900, 56.)

Kiss Áron szintén hasonló gondolatokat emel ki: „... s valóban a dajkák fecsegései, a pusztá szavakból álló tudomány s a felületes mindentudás ellen senki sem harczolt oly hatással, s egyszersmind a skholasztikus tankészlettel a természettől ellesztett nevelési eszközöket senki sem állította oly éles ellentétbe, mint ő Emilje által. – A nevelésnek a születéssel való kezdése, a gyermek környezetének a szemléleti önkéntesre való szervezése, – tapasztalás általi önképzés, a szeretet a gyermekek, s azoknak a játékban nyilatkozó szeretetreméltó hajlamaik iránt, a férfinak a férfiban, a gyermeknek a gyermekben, mindennek a maga helyén való vizsgálata: ezek azon nagy igazságok, melyeket Rousseau Emiljében lelkesedve predikál, s melyekért Göthe a nevelés természet- evangyéliomának nevezi.” (*Kiss*, 1872, 106.)

Molnár pedig szinte szó szerint megismétli Kiss egyes megállapításait: „Nagy hatással harczolt ő a felületes mindentudás ellen; a természettől elkésett nevelési

eszközöket senki sem állított oly ellentétbe a scholasticus tananyaggal és módszerrel, mint Rosseau az ő Emilje által.” (*Molnár*, 1884, 71.)

Látható, hogy ezek Rousseau olyan gondolatai, amelyek a 19. század végére jórészt általánossá és széles körben elfogadottá váltak. Az igazi különbség nem a felszínes jelenségekben, hanem a mélyebben húzódó világszemlélet eltéréseiben nyilvánult meg. Éppen ezért nem meglepő, hogy Rousseau-nak a nőnevelésre és a testi nevelésre vonatkozó elvei, melyek meglehetősen konzervatívak voltak, kedvező fogadtatásra találtak e szerzők körében.

Kiss Áron a következőket sorolja fel Rousseau legfőbb hibáiként: „Ő nem ismeri a gyermek valamire termettségét, mert különben tudná, hogy természettől fogva nem minden ember egyenlő. Az a természetes állapot is, melybe Emilt helyezi, nagyon mesterkéltséget. Emil fejlődése sem természetes, mert a vezető nevelő mindég ott áll a színpalak mögött. (6) Továbbá Emil szellemi nevelését is majdnem erőszakkal hátráltatja.” (*Kiss*, 1872, 165.)

Erdődi a hibákat is pontokba szedve, így fogalmaz: „Tévedései röviden a következők: 1. a társadalmi állapotokat és műveltséget megromlottnak és így a nevelendőre veszélyesnek tartja; 2. a nevelő negatív magatartását elegendőnek véli s tekintélyt nem ismer; mindent a növendékkel akar felfedeztetni s megértetni s azért késlelteti az értelmi képzést; 4. a tudás anyagát csak hasznossági szempontokból határozza meg; 5. a kedélyi nevelést kevésbé becsüli és a vallásos nevelést is nemcsak késlelteti, de helytelen irányba is tereli.” (*Erdődi*, 1900, 56.)

Lubrich egyetértően idézi könyvében *Christian Beaumont* párizsi hercegérsek szavait, aki pásztorlevélben ítélte el az Émile-t és szerzőjét: „... arra vállalkozik, hogy világosságot és sötétséget, Krisztust és Bélialt (7) egyesítse. Ez a célja az Émile műnek. A tévely méhéből egy férfiú kelt elé, ki a bölcsletnek csak nyelvét beszéli, de ő maga nem bölcselő, sok ismerettel dicsekedő szellem, de amelyek őt nem világosították fel, hanem melyeknek segít-

lyével ő másokat elhomályosított, kép-
telenségekkel telt jellem, véleményeiben
úgy, mint életében, mely erkölcsi egysze-
rűséget gondolatgöggel, antik elvekért va-
ló buzgólkodást újítási dühvel, homályos
visszavonulást azon törekvéssel köt össze,
hogy az egész világ ismerje. Megtámadja
azon tudományokat, melyeket ő is művelt
vala, szétdúlta azon evangéliom tanait,
melynek fõnségességét magasztalta, lelke-
sülve ecsetelte azon erényeket, melyeket
olvasói lelkébõl kitepe. Ó az emberiség ta-
nítójául lépett föl, hogy megcsalja, nyilván-
os szószólójául, hogy félrevezesse, a szá-
zad jósaúl, hogy azt végképp megrontsa.
Az emberek egyenlõtlenségérõl szóló mû-
vében az embert állathoz alacsonítja;
Helois-ban a fajtalansághoz mérget ad,
mialatt azt kárhoztatni látszik; Emilben
hatalmába keríti az ember elsõ életszakát,
hogy a vallástalanság országát fölépítse.”
(Lubrich, 1876, 13.)

Vissza a természethez

Rousseau egyik legfontosabb jelszava, s
legmegtermékenyítõbb gondolata volt a
természethez visszatérõ nevelés eszméje.
Ezzel kapcsolatban érdekes véleménykül-
önbségek vannak az egyes szerzõk között.

„Minden úgy jó, a mint az a Teremtõ ke-
zébõl kikerül, de minden elfajul az ember
keze alatt” (8) idézi Rousseau-t Erdõdi,
majd így folytatja: „Rousseau az emberi
társadalmat oly annyira megromlottnak
tartotta, hogy csak a természetes õs-állá-
pothoz való visszatérésben látta az egye-
dülõ mentõ eszközt.” (Erdõdi, 1900, 54.)
Molnár László hozzáteszi: „Minthogy a
kor mûveltsége (Franciaország a 18. szá-
zadban) megromlott, térjünk vissza a ter-
mészethez. Neveljük a gyermeket termé-
szetszerûen, eredeti tehetségei, szükségle-
tei és hajlamai, ne pedig az uralkodó divat
szerint.” (Molnár, 1884, 70.) Habár a két
szerzõ nem bocsátkozott az idézeteknél
mélyebb elemzésbe, a két rövid részlet
nagyjából jól mutatja, hogy a visszatérés a
természethez végsõ soron a civilizáció
romlottságától, káros hatásaitól való meg-
szabadulást jelenti.

Dölle Ödön azonban másképpen érté-
kelte ezt az elvet. Így ír: „Rousseau-nak ép-
pen alapelve egyoldalú, mit csak azzal le-
hetne némileg indokolni, ha meggondol-
juk, hogy a szerzõ szeméi elõtt lebegett a
romlott világ elfajult állapota. Hogy ezen
alaposan segítsen, túlzásig ment. Ezen
alapelv: az embernek a természethez kell
visszatérni (...) De Rousseau ezen tételt
fõlületesen és hevesen felkapván azt egé-
szen külsõleg, érzékileg ítélte meg, és a
természetet a valódi mívelõdéssel [sic]
hozta ellenkezésbe. ... Munkájában továb-
bá vallja, az «ember a természet szülemé-
nye»; és a mûveletlen ember õsállapotát
mint ártatlanságteljes, békeszeretõ, nemes
érzülettel bíró törzsembert megénekelvén,
ismét vissza akará vezetni az emberiséget
eredeti állapotához. Azon mesés õskor
azonban üres álom, a történet iránti vétség,
mert a hány õsnépet Ausztráliában és
Amerikában ismerni tanultunk, azok mind
durva, erõszakos emberek, sõt emberevõk-
nek is látszanak lenni, kiknél a véres ököl-
jog dívik, kik erõs testtel ugyan, de annál
gyõngébb szellemmel bírnak, kik folyto-
nos viszályban élve, a szabadságot csak az
erõsebbek önkényében, a gyõngébbek rab-
szolgaságában túrik. Ezen iszonyatos éré-
nyek nagyon távol állanak azon boldog õs-
kortól, melyet a rajongó Rousseau olyan
kecsegtetõen rajzolni tud.” (Dölle, 1871,
113–114.) Az utolsó sorral Dölle tulajdon-
képpen saját bírálata is belefoglalta mon-
danivalójába, mert szavai Rousseau termé-
szethez való viszonyának teljes félreérté-
sén alapulnak.

Ez az értékelés azonban nem szokatlan,
elég csak Voltaire-nek a Lubrich által is
idézett véleményére utalnunk: „Senki sem
használt még annyi szellemet, hogy ben-
nünket bestiákká tegyen. Ha könyvét olva-
som, kedvem kerekedik négykézláb járni.”
(Lubrich, 1876, 33.)

Erdõdi János a kérdést más oldalról kö-
zelítvén meg, Rousseau hibájául rója fel,
hogy „a társadalmi állapotokat és mûvelt-
séget megromlottnak és így a nevelendõre
veszélyesnek tartja.” (Erdõdi, 1900, 56.)
Ez a mondat véleményem szerint nagyon
fontos, mivel kimondatlanul magában fog-

lalja a századvég vitáit a civilizáció hasznáról és káráról. Ha ugyanis Rousseau civilizáció-bírálatát nem jogos és a kultúra nem rontja meg a gyermeket, akkor elméletének egy fontos alappillére dől ki, s nincs is szükség arra a nevelési rendszerre, amelyet ő kidolgozott.

Rousseau hatásáról már az erényei között is esett szó, amikor a skolasztikus tananyag és tanítási módszerek elleni hatásos fellépését említették. Ugyanakkor természetesen nem felejtették el hozzátenni, hogy hatása elsősorban mégis negatív volt. Molnár ezt írja: „A félművelt tömeg rajongva fogadta munkáját és a szerint kezdé Franciaországban nevelni gyermekeit; de a mélyebb belátásúak

nagyon megválogatják, mit lehet utánzásra méltatni a szenvedélyes idealista neveléstanából.” (Molnár, 1884, 71.) (9)

Dölle Ödön pedig, nem túl hízelgő stílusban írt jellemzésében – melyben például így fogalmaz: „Rousseau «Emil»-je egy érzelmeikkel eltelt szívnek ömledéseinél nem egyéb...” (Dölle, 1871, 113.) – egyetlen pozitív vonást talál a munkásságában:

„Rousseauban Pestalozzi előharcosát látjuk, s ez voltaképpen valódi és egyedüli pedagógiai becse. (Dölle, 1871, 120.)

A bírálatok okai

A Rousseau-t ért bírálatok személyes indokain túlmutató, közös jellemzők közül egyet emelek ki. Már a felületes olvasás során is kiderül, hogy ezek a könyvek nem önálló alkotások. Sok a hasonló vagy teljesen azonos szöveg, ami arra utal, hogy ezek a munkák közös gyökerekre vezethetők vissza. Mivel az egyezések nem mutattak

egy irányba, valószínűleg nem egy, hanem több közös eredetűt kell keresnünk. A szerzők elsősorban német monográfiákat használtak, s ahogy azt Kiss Áron megfogalmazta, ha könyvének „külföldi nevelésügyre vonatkozó részét németre lefordítanák, Schmidt s az ő művének átdolgozói, Lange, Böhm (10) s mások bizonyára a magukéra ösmernének benne.” (Kiss, 1872, I.)

A magyar neveléstörténet-írás történetének érdekes és fontos jellegzetességére hívja fel itt a figyelmet Kiss Áron. Mint az egész magyar neveléstudomány, úgy a neveléstörténet-írás is elsősorban német hatások alatt fejlődött. Amikor a szerzők neveléstörténetet írtak, elsősorban az oktatásban felmerülő

igények kielégítésére, akkor nem kellett nekik önálló forráskutatásokat végezniük, hanem a már akár több évtizede is létező német nyelvű monográfiák alapján írhatták meg munkáik nemzetközi fejeteit.

A szerzők bemutatásánál a pedagógia-történeti szempontból legjellemzőbb foglalkozásukra utaltam. Ebből kitűnik, hogy ötük közül négyen egyházi tanítóképezdék igazgatói

voltak, s Lubrich munkássága is erőteljesen a katolicizmus hatása alatt állt. Ez is egy adalék lehet ahhoz, hogy a deista Rousseau elképzeléseit miért vetették el, s miért tudtak azonosulni a német neveléstörténet-írás Rousseau-kritikus vonulatával.

A kutatás egyik fontos további feladata lesz, amennyiben ez a fennmaradt források tükrében lehetséges, kimutatni, mely szerzők és mely neveléstörténet-könyvek fejtették ki konkrét hatást a magyar neveléstörténet-írás fejlődésére, s azon belül is a tankönyvekben megtalálható negatív Rousseau-kép megjelenésére.

Rousseau hatásáról már az erényei között is esett szó, amikor a skolasztikus tananyag és tanítási módszerek elleni hatásos fellépését említették. Ugyanakkor természetesen nem felejtették el hozzátenni, hogy hatása elsősorban mégis negatív volt. Molnár ezt írja: „A félművelt tömeg rajongva fogadta munkáját és a szerint kezdé

Franciaországban nevelni gyermekeit; de a mélyebb belátásúak nagyon megválogatják, mit lehet utánzásra méltatni a szenvedélyes idealista neveléstanából.”

Jegyzet

(1) A jelen vizsgálat az *A magyar neveléstörténet-írás historiográfiája a neveléstörténeti monográfiák és tankönyvek tükrében (1848–1948)* című, T042678 számú OTKA-kutatás részét képezi.

(2) Érdekes, hogy Lubrich nem a magyarosított formát használta, hanem az eredetit, holott a kor szokásának megfelelően a legtöbb nevet ő is magyaros alakban írta.

(3) Kiss Áron is majdnem szó szerint így fogalmaz. lásd Kiss, 1872. 101.

(4) Ez a nézet máig továbbél, s részét képezi egyfajta „naiv neveléstörténetnek”.

(5) Karl von Raumer (1783–1865): német földrajztudós és pedagógus. Négykötetes *Geschichte der Pädagogik* című monográfiája az egyik legismertebb neveléstörténeti kézikönyv volt a 19. században.

(6) Ez a kritika – anélkül, hogy erőltetett párhuzamot szeretnék vonni –, nagyon hasonlatos ahhoz, amit később a „fekete pedagógia” képviselői fogalmaztak meg Rousseau ellen.

(7) Héber eredetű szó, lázadót, gonoszt, gonosz szellemet jelent. A Vulgatába néhány helyen már mint személynév kerül át és terjed el, innen ered, hogy a sátán szinonimájaként, a sötétség hercegének nevéként vagy éppen a pokol egyik démonának megnevezéseként használják.

(8) Ez az idézet, habár eltérő fordításokban, minden könyvben szerepel.

(9) Ez a gondolat párhuzamot mutat az elemzések során felbukkanó nézettel, miszerint az Emil egy csábító stílusban megírt munka, melyet nagyon kritikusán kell olvasni és felhasználni. Raumernél is megtalálható ez a felvetés: „Az általam nyújtott kivonatos ismertetés érthetővé teszi, hogy miért neveztem az *Emil*...-t egy tanulságos és egyúttal csábító könyvnek. Tévtutakra csábít Rousseau, amennyiben az igazságot hazugsággal, a jótékonyt a reménytelennel mesterségesen elegyíti úgy, hogy csak egy lankadat-

lanul figyelmes, kritikus olvasó tudja a jót a rossztól megkülönböztetni” („Der von mir gegebene Auszug wird es rechtfertigen, dass ich den Emil ein eben so lehrreiches als verführerisches Werk genannt habe. ... Verführerisch wird Rousseau, indem er Wahrheit und Lüge, Heilsames und Heilloses aufs künstlich vermischet, so dass nur ein unausgesetzt wachsender, kritischer Leser das Gute von Bösen scheidet...”) (Raumer, 1872. 212.)

(10) Karl Schmidt, német pedagógus, akinek neveléstörténeti munkái számos kiadást és átdolgozást értek meg. A Kiss Áron által is említett, Richard Lange-féle átdolgozás 1867-ben jelent meg Göttingenben. A tanulmányban idézett szerzők közül, Kiss Áron mellett, Lubrich Ágost és Dölle Ödön is egyértelműen forrásaikként jelölik meg *Geschichte der Pädagogik* c. munkáját, ami arra utal, hogy neki is jelentős szerepe lehetett a hazai Rousseau-recepció meglehetősen elutasító álláspontjának formálásában.

Irodalom

Dölle Ödön (1871): *A nevelészet története*. Lauffer Vilmos, Pest.

Erdődi János (1900): *Nevelés-történelem*. Lauffer Vilmos, Budapest.

Kiss Áron (1872): *A neveléstörténet kézikönyve, különös tekintettel Magyarországra*. Rosenberg, Pest.
Lubrich Ágost (1876): *A nevelés történelme*. II. rész. A keresztény vagy humanus nevelés korszaka. II. könyv. A ker. nevelés történelme a XVIII. és XIX. században. Hunyadi Mátyás Intézet, Budapest.
Molnár László (1884): *A nevelés történelme*. Lauffer Vilmos, Budapest.

Raumer, Karl von (1872): *Geschichte der Pädagogik*. Zweiter Teil, Vierte Auflage, Gütersloh.

Nóvik Attila

Neveléstudományi Tanszék, BTK, SZTE

Tipográfiai analfabétizmus

A szövegszerkesztőkkel megérkeztünk a tipográfiai analfabétizmus korába. Manapság sokan figyelmeztetnek a funkcionális analfabétizmus elterjedésére, melynek kevésbé hangsúlyozott része a szövegszerkesztők megjelenésének hatása.

Miközben egyre kevesebben olvasunk, kevesebbet is írunk, legalábbis kézzel. Annál többet azonban géppel: e-maileket, feljegyzéseket, leveleket, blogokat, dolgozatokat, falragaszokat. A nyomtatott betűk rendkívül

könnyű előállításának egy korábban nem várt „mellékhatása” azonban rejtve marad. Azok, akik írnak-olvasnak és azok, akik ilyen-olyan okok miatt írni kénytelenek, a betűvetést ugyan ismerik, de a nyomtatott betűvel való bánásmód ismerete hiányzik